

A „LÉT NÉLKÜLI TUDAT” KÖLTŐJE

Tózsér Árpád: *Körök. Válogatott versek, 1953–1982*

Madách, Bratislava, 1985. 204 oldal, 30 Ft

Egy költő poétikai identitása feltehetőleg költészetében nyilvánul meg a legmagasabb fokon. S bár eszem ágában sincs a kifejtés dialektikája kedvéért művitába bonyolódni önmagammal, most mégis azzal folytatom, hogy Tózsér Árpád lírai önazonosságának az alapkepletét, számomra legalábbis, egy prózában tett kijelentése világítja meg leginkább; költői útjára visszaemlékező önjellemzése, amely így hangzik: „Az én uam furcsa anomáliákon, kitérőkön keresztül vezetett (vezet) a józanabb, reálisabb önszemlélet felé.”

A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján mondta ezt önmagáról egy interjúban, amelyet fiatalabb költőtársa, Tóth László készített vele, s életművének majdani, irodalomtörténeti megalapozottságú feltérképezői sem juthatnak vele kapcsolatban – egyetlen mondatban – pontosabb megállapításra, mint amit ez a megfogalmazás is tükröz, hogy Tózsér Árpádban az a bizonyos, verseiben objektíve megteremtett költői azonosság és annak a költőben szubjektíve kialakult tudata csakugyan ritka szerencsés módon esik egybe. Ami korántsem természetes jelenség a líra történetében, mert az életművek üzenete rendszerint függetlenül attól és mást tartalmaz, mint amit költőik tartanak felőle. Tózsér Árpád megszenvedett önismerete e tekintetben kivételes túnamenny. Költői természete vulkánjának szikrapattogásai folyton átutnek ugyan a végső tökély igényével megformált kifejezés héján, de végül is mindezt egyensúlyban tartja „a józanabb, reálisabb önszemlélet” – egyfajta mogorva dezillúzió. – Ez a költő, aki útja elején nem létező kalapját lengetve boldogan köszönti akkor még nem is olyan „messzi gyerekkorát” s benne szülőfaluját, a Gömör megyei Péterfalvát, de hosszú ideig kilátástalannak érzi, hogy a várost, Pozsonyt, ahol éli a maga elitértelmiségi életét, szívében valaha is második szülőföldjévé avathassa, „vigyen bele bár arany gyorsvonal”, majd harminc esztendő elteltével egyszerre

csak a „lét nélküli tudat” állapotában találja magát. Nyilvánvalóan valamiféle hasadtság-élménytől szenved tehát kezdettől fogva, ami a századra oly jellemző életformaváltás és nemzetiségi sorshelyzet kettős nyomásának a következménye, de költőként egyáltalán nem szenvedtetni a század uralkodó és divatos neurózisa: az identitászavar. Személyes életének és nemzetiségi sorsának a fájdalmas sebei ezért jelenhetnek meg a kendőzetlen szembenézés méltóságát sugározva verseiben, ami soha nem pusztá szándék és hiú elhatározás kérdése, hanem emberi természet, költői ihlet és intellektuális-morális erő együttesének a függvénye. Tózsér Árpád józanabb önszemléletének verseiben is megnyilatkozó, „mogorva” (de mondhatnám úgy is, hogy: „harapós”) racionalizmusáról éppen ezért nekem egy romantikus költő: John Keats meggyőződése jut az eszembe, amikor a HYPERION-ban kijelenti: „Most jön a fájó igazság, ha fáj – / Bolondság! mert a póre igazat / Elbírtni s a helyzettel szembenézni, / Ez a legfőbb erő – ” (S jellemzőnek vélem, hogy a kortársi magyar líra legnagyobb racionalista szelleme, Vas István gyakran s kedvtelve idézgette ezeket a sorokat, mert tulajdon meggyőződésének a tökéletes összefoglalását látta bennük.)

Bővebb kifejtést érdemelne persze, hogy miféle helyzetekkel szembenézve kellett Tózsér Árpádnak „a póre igazat elbírtni”, ennek a „mogorva csillagnak” (ez volt különben az ő első verseskönyvének is a címe) a Közép-Európa jelzetű, vagy hogy az ő verseiből vegyem a szót: Mitteleurópa jelzetű cikkelyében, ahol mindannyian élünk, „mittelszollipszisunkba” merülve, hiszen lassacskán „száz éve sincs másunk, csak tudatunk: / Az egykori lét emlékezete. / S férfinak s nemzetnek ez győtrelem” – ahogyan ADALÉK A NYOLCADIK SZÍNHÉZ című versében Szenci Molnár Albert mondja Johannes Keplernek, amire a válasz: „Abban, amit mondasz, van ráció, / Bár a bölcsélet terminusait / Igen sajátosan alkalmazod. / S az sem biztos, hogy a legjobb helyen / Fogalmaztad meg ilyen hited.”

Ezek a történelmi helyzetek (s gondolom, itt csakugyan helyénvaló a „történelmi” jelző), amelyekkel szembenézni a „legfőbb erő” próbája a költőnek, nem pusztá költői feladványokat (megfogalmazni- és kifejeznivalókat) jelentettek Tózsér Árpád számára, noha ezeknek az embert próbáló és sorsot alakító

helyzeteknek a hiteles és megszenvedett lenyomatait: mind józanabban és reálisabban és illúziótlanabban értelmezett tapasztalatai szintén rendre megtalálhatók e majd négy évtizedes pálya költői termésében, s valóban úgy, ahogyan ő írja: „egy egyszerre képszerű és tárgyilagos nyelven” kifejezve (EGY FELKONCOLT SZÜLETÉSNAPO NÉZŐTERÉN)

Mi kap itt költői hangot és kifejezést? Csak érintőlegesen, csak címszavakban, de mindekelőtt (és mindenek fölött és mindenek mögött): a XX. század másik nagy tömegnyelvűjének, az egyetemes hontalanságérzésnek, az otthontalanság kínzó létélményének mitteleurópai változatai. Így például „a üzemeletes betonnövények holl edénynyalábjába” szorult költő ritka szívhangjai az időben egyre távolodó messze múltat, a falusi gyermekkort idézik; verseiben a harang az emlékezet mélyére süllyedt paradicsomi birtokért szól. Hadd idézzem a legszebbek egyikét: „Nem tudtam menedékekről, / nem tudtam, hogy van, / amitől menekülni kell. / A halál nem bennem, hanem / valahol rajtam kívül létezett. / Mint óriás mellkasban, jártam / a szülőföld meleg üregeiben. / A mi háznak a szíve volt, / dobogott megállás nélkül. / A falu szélén laktunk, háttal a többi háznak. / Kerítésünk nem volt, udvarunk zöld szőnyegét / esléként elguríthattuk a Medves-hegyig. / A lassan ereszkedő sötétben / ki-kiültünk a szív küszöbére, / egyenesen az erdők lombos tüdeje alá, s dőlt ránk / a csönd, a hűvös, a megnyugtató.” (EGY FELKONCOLT SZÜLETÉSNAPO NÉZŐTERÉN) Ez a rosszabb vers aztán prózában – prózában? – folytatódik: „Ma már megint emléktelenségben élek. Nem a dolgokra, csak a dolgok jelentésére emlékszem” – jegyzi meg a versét versen belül kommentáló költő. – „De ez az új emléktelenség már nem boldogság, hanem kín... Platón ősembere a barlang szájában háttal ül a valóságos tárgyakkal, s megpróbál olyan mozdulatokat tenni, mint a barlang túlsó falára vetült árnyalakok.” – De Tózsér Árpád legyőzte a származás determinációját; nem engedte, hogy tulajdon szívhangjai szirénhangokká változzanak – nem lett belőle úgynevezett népi költő. Egyetemességigénye, józan és XX. századian tájékozott, reális világszemlélete viszont attól is megóvta őt, hogy költészetével csupán egy mitteleurópai urbánus aspiráció (rosszabb esetben: sznobizmus) énekese legyen. Elszakadás – megérkezés nélkül: „állok a papír part-

ján / Nem akar vers folyni benne” (A PAPIR PARTJÁN) és „thioridazintól / keserű szájjal” (A KÖLTŐ KÉRDEZ) érti meg Tózsér, hogy személyes balsorsa és költői jósorsa e tekintetben egymást feltételezik. De úgy, hogy a két zóna között nem lehet hidat építeni. Az egyetlen bizonyosság – az áthidalhatatlanság tudata, mint „a lét nélküli tudat” egyik változata. „A papagáj a szekrény tetején / méregzöld tollai mögé zárva / reggeltől estig jajgat. / Nem tudja előcsalni / párját a törött tükröböl.” (MEDITACIONES DEL QUIJOTE) S ez a keserű felismerés, mely az életben – „a kéthónapos pszichoanalízis” felé vezet, a versben megteremti az örökké ingázó lélek metaforáját: „beépülnek az ég alá nyújtott / parasztlenyerek fényes városokkal / melyek esténként kigyúlnak / s elvegyúlnak az ég csillagai közé // reggel sápadtan / házanként térnek vissza / s a lakók kitergelik az erkélyre / a tenyérből emlékező / lengő öregeket” (ÖREGEK AZ ERKÉLYEN).

De az életformaváltás keszonbetegségei mellett Tózsér Árpádnak azzal a helyzettel is szembe kellett néznie, amelyben a történelmi gond – egy néptörődék hamleti kérdése – az életgond helyébe lép, pontosabban szólva: a kettő egybegyűrűzik, mert az emberi szubsztancia ontológiai problémáját a történelem abszurd menete menthetetlenül – és eltéphetetlenül – beleszorítja a nemzetiségi sors Prokrusztrész-ágyába. Ami nemkülönbön rossz determináció, mert ahogyan Tózsér Árpád érzékeny egyetemességigénye jelzi is, „a nemzetiségi sorsba szorult nemzetitörödek, akárk teszik, akár nem, a nemzet fejlettségének egy korábbi fokát konzerválja”. Íróját pedig (ebben az esetben) a „csehszlovákiai magyar író” státusához láncolja, akinek a működésében, ha nem viagyáz, a visszamaradt fejlődés Tózsér által jellemzett elemi foka olyképpen érvényesül, hogy „még valóban tehetséges írónk is elemi hibákkal vétenek; az irodalom, az esztétika, sőt a grammatika követelményeit is elemi fokon sértik... Publicistáinkat a kisebbségi sors nagy íróvá útjuk, s hősíket, eszméket, küldetést látunk ott, ahol a hősíket, eszméket, küldetést lehetetlenül stílusvétségeket kellene látunk”. (VITA ÉS VALLOMAS. Interjú Tóth Lászlóval. 1978.) – S mindezt valóban meglátni, észrevenni és észrevételezni; az ilyen hályogműtét felér a „nemzetarúlással”. Szívós munkával és tanulással kielégített műveltségzomja azonban Tózsér Árpádot attól is megóvta, hogy szuverén költői ihletét a „ki-

sebbségi író" státusneurózisainak kompenzatórikus törekvéseivel helyettesítse. Nyilván ráeszmélt ő is, hogy az úgynevezett történelmi fejlődés jóvoltából, amely (ugyan ki tagadhatná?) szükségszerűen mindig a lehető világok legjobbját hozza létre, a kisebbségi helyzet századunkban világállapottá vált. Az emberiség többsége valamilyen vonatkozásban negatív megkülönböztetés áldozata, s ezáltal kisebbségi élethelyzetben szenved.

Könnyen meglehet azonban, hogy épp ezen a ponton juthatunk el, a költővel együtt, egy tragikus jelenség, vagy ha tetszik: az emberiség többségét megszenvedtető világállapot művészileg hasznosítható értelméhez, ami persze nem közvetlenül megnyilatkozó, s ezáltal, ha mégoly „igaz” is, legfeljebb csak szemiatikus tartalom, nem tételes ideológia és végképp nem pártprogram, hanem szemléleti forma és a költői kifejezés vízjele. Ahogyan József Attila gondolta, amikor 1935-ben (egyébként Tózsér Árpád születése évében) azt írta levelében Halász Gábornak, hogy „én a proletárságot is formának látom, úgy a versben, mint a társadalmi életben, és ilyen értelemben élek motívumaival... Ezért – sajnos – a baloldalon sem lelem költő létemre a helyemet – ők tartalomnak látják – félig-meddig maga is – azt, amit én a rokonalanságban egyre nyomasztóbb öntudattal formaként velek papírra”.

De hát nem ugyanígy táplálhatja a kisebbségi életsors is a magányos költő szemléletét, ha érzékenysége hajszálgököreivel, létét vesztett tudatával ennek a világállapotnak a közös talajába kapaszkodik, mivel úgysem tehet mást?

Domokos Mátyás

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Bibó István: *Különbség*

Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1990. 452 oldal, 260 Ft

I

LÉTEZHET-E DEMOKRATIKUS VILÁGREND?

Ez az értékes kötet Bibó István eddig magyarul (vagy Magyarországon) kiadatlan írásait tartalmazza, és valószínűleg kiteljesíti közreadott hagyatékát. A válogatás magában foglal néhány perdöntően fontos írást 1956-ból. Az első a sorban az 1956. október végén, már a forradalom napjaiban íródott FOGALMAZVÁNY, Bibó leszámolósa minden esetleges korábbi szimpátiájával a marxizmus iránt, egyzersmind annak tömör összefoglalása, hogy milyen – korlátozott – értelemben tekintette magát a szerző szocialistának ebben az időben. Ezután következnek azok a híres dokumentumok, amelyekkel Bibó részben a világ lelkiismeretére akart hatni a magára hagyott magyar forradalom érdekében, részben egy kompromisszum útját kívánta egyengetni akkor, amikor a szovjet vezetés már csupán a megtorlás mértékén töprengett. Ezek, cím szerint, TERVEZET A MAGYAR KÉRDÉS KOMPROMISSZUMOS MEGOLDÁSÁRA, MAGYARORSZÁG HELYZETE ÉS A VILÁGHELYZET, valamint A MAGYAR DEMOKRATIKUS FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM KIBONTAKOZÁSI JAVASLATA. A forradalom értelmezésének eme kulcsdokumentumait már elemeztem Heller Ágnessel írott, 1956-ról szóló könyvemben. Elsődlegesen dokumentumértékű levelek és személyes feljegyzések a börtön utáni évekből következnek. A válogatás igen aktuális első része, a TÁRSADALMI REFORM ÉS KÖZIGAZGATÁS című, tartalmazza Bibónak mindazon 1946 és 1974 között írott tanulmányait, amelyek a magyar közigazgatás hagyományos szerkezeti hibáival foglalkoznak, és egy valóban demokratikus közigazgatás ideális képét vázolják fel. Nyugodtan elmondható, hogy a közölt írások mindhárom csoportja igényt formálhat a tör-